

Kırsal Üretimde Yardımcı Mekânlar: Tahıl Ambarları

Özlem BALKOCA

*Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık ABD.
ozlembalkoca@gmail.com*

Özlem SAĞIROĞLU DEMİRCİ

*Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.
osagioglu@gazi.edu.tr*

Can GÜNGÖR

*Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü.
can.gungor@gazi.edu.tr*

ÖZET

Müştemilat yapıları, geleneksel kırsal yerleşimlerde konutların üstlenmediği işlevleri üstlenmek üzere inşa edilen, mekân içeren yardımcı yapıları tanımlamaktadır. Bu kapsamda, genellikle tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan kırsal alanlarda; konut ile birebir ilişkili bulunan ağıl ve ahırlar, samanlıklar, odunluk/ tezeklik/ kömürlükler ile ambarlar öncelikli olarak sayılabilmektedir. Bu çalışma kapsamında ise Çorum ili İskilip ilçesinde bulunan, tamamı ile ahşaptan, nitelikli işçilikle ve çantı tekniği ile inşa edilmiş olan ve günümüze kadar da özgün nitelikleri ile ulaşmayı başaran ambar yapıları konu edilmektedir. Günümüze kadar herhangi bir belgeleme veya koruma çalışması yapılmadığı için gün geçtikçe yok olma süreci hızlanan bu yapılar, kırsal kültürün ve yaşam dinamiklerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Çorum ili İskilip ilçesi köylerinde incelemeler yapılmış, özgün niteliklerini taşıyan ambar yapıları tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Yapılan belgeleme kapsamında fotoğraflar, ölçüler ve incelemeler sonucu oluşturulan ölçülü çizimler ile yapıların mekân kurguları, geleneksel yapım sistemleri ve yapım malzemeleri sistematik bir şekilde anlatılarak; tipolojik açıdan değerlendirilmiştir. Dünyada ve ülkemizdeki ambar yapıları ile karşılaştırmalar yapılarak genel ambar mimarisine yönelik çıkarımlar yapılmıştır. Bu çalışma ile geçmişten günümüze varlığını sürdürebilmiş özgün nitelikli bu yapıların beşerî ve coğrafi sebeplerle yok olma ihtimallerine karşı belgelenmeleri ve bu sayede yapısal bütünlüklerinin devamlılığı ve geleceğe aktarımı hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: İskilip, kırsal mimarlık, mimarlık mirası, müştemilat, tahıl ambarı, konstrüksiyon.

GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca bulundukları çevreyi düzenleyerek kendilerine yaşama alanı oluşturmuşlardır. Bu alanı oluştururken kendi ihtiyaçları doğrultusunda, bulundukları bölgenin iklim ve yer şekillerini dikkate alarak kolaylıkla elde edebildikleri malzemeleri kullanmışlardır. Tarihsel süreç içerisinde, barınma ihtiyacı sonucu ortaya çıkan yapılara bakıldığında kullanılan malzemeler ve yapım teknikleri bağlamında her coğrafi bölge için farklı bir mimari kültür olduğu görülmektedir. Beşerî ve coğrafi etkiler sonucu oluşan bu mimari kültürün en belirgin örnekleri, şehirden uzakta kırsal alanlarda deneyimlenebilmektedir. Üretim dinamikleri ile öncelikle işlev açısından akılcı çözümleri barındıran bu yapılar, en yalın ve nitelikli örnekleri ile kırsal mimari mirasın temelini oluşturmaktadır. Bu yapıların en belirleyici özellikleri ise toplumsal gelenek ve göreneklerle şekillenen kültürün ve malzeme öncelikli olmak üzere ustalık bilgisi ile en akılcı çözümleri içeren yapım teknik ve teknolojisini barındırmasıdır. Kırsal mimari mirasın oluşumunda, yaşanan coğrafyanın özelliklerine uygun olarak, kolay elde edilen, hafif, efektif ve dönüştürülen malzemenin ihtiyaca yönelik çözümler için kullanılması en temel kuralı tanımlamaktadır. Bu kural ihtiyaca yönelik diğer verilerin de çözüm sürecine

katılması ile en temel fonksiyona yönelik çözümlere ulaşmayı sağlamaktadır. Ustalık bilgisinin beceri ve malzeme olanakları ile birleşimi ise, her ailenin kendi ihtiyacına yönelik, temelde aynı fonksiyon mekân ve/ veya gereksinimleri karşılayan; ancak özelde aile gereksinimlerine yönelik alan ve hacmi, mevcut arazi ve olanaklar çerçevesinde ulaşım, süsleme gibi değişimlerle yapıların meydana gelmesini sağlamaktadır. Bu yapılar konutların haricinde değirmen, çamaşırhane ve yunaklık gibi kamusal, fırın ve tandır gibi yarı kamusal veya ahır, samanlık ve tahıl ambarı gibi özel yapılar olabilmektedir.

Kırsal alanlardaki üretim dinamiğinin öncelikle şekillendirdiği bu yapılar içinde tahıl ambarları, içinde depolanan yiyecek, yem ve hammaddeyi kemirgen gibi hayvanlara, kış ve yaz mevsiminde gerçekleşen zararlı atmosfer koşullarına ve her türlü hırsızlığa karşı korumaları için farklı yapım sistemlerini çeşitli önlemlerle barındırmaları açısından özelleşmektedir. Çevreden elde edilen malzemenin özgün çözümlerle birlikte düşünülmesi ile ortaya çıkan tahıl ambarları, bulundukları bölge özelliklerine, çevrede bulunabilen malzemeye ve depolanan yiyeceğe göre özelleşmektedir. Bu bağlamda özellikle orman içinde bulunan, orman alanlarına ulaşımı olan kırsal alanlarda ahşap; doğal olarak elde edilebilir, hafif ve aynı zamanda dayanıklı ve kolay işlenebilir oluşu sebebi ile tercih edilir bir malzeme olmuştur. Ahşabın kullanıldığı ambarlar bağlamında en bilinen örnekler 'serender' adı ile Doğu Karadeniz bölgesine özgü olup, halen kullanımdadır. Ancak günümüze kadar herhangi bir şekilde literatüre kazandırılmamış, bilinmeyen örnekler de mevcut olup; özgün yapım teknolojisi ve mekân kurgusunu barındıran bir grup tahıl ambarı da Çorum ilinin İskilip ilçesine bağlı köylerde bulunmaktadır. Bu yapılar yüzyıllardır işlenerek günümüze en efektif, ekonomik ve işlevsel çözümler ile ulaşan yapım teknik ve teknolojisini barındıran; gün geçtikçe yaşam/üretim dinamiklerinin değişmesi, göç, aile küçülmesi sebebiyle depolama ihtiyacının azalmasından dolayı kullanılmama – köhneme ve yok olma döngüsüne girmiş bulunan yapılardır. Özgün çözümleri ile belgelenmesi ve korunması bağlamında ivedilikle adım atılması gerekmektedir.

Bu makale çalışması ile amaçlanan, Çorum ili İskilip ilçesi köylerindeki; özgün malzeme, teknik ve teknolojik çözümler ile özgün mekân kurgusunu barındıran tahıl ambarlarının belgelenmesi, tipolojik analizinin yapılması ve literatüre kazandırılmış bulunan mevcut tahıl ambarları ile karşılaştırmalı çözümlemesinin yapılmasıdır. Bu yapıların korunmasına yönelik öneri ve tedbirler de makale kapsamında araştırılmış ve çeşitli açılardan tartışılmıştır.

ÇALIŞMA ALANI VE ALANDAKİ YAPILARIN ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın yapıldığı Çorum ili, İç Anadolu Bölgesinin kuzeyi ile Orta Karadeniz Bölgesinin iç kesimlerinde yer almaktadır. Bölgede yerleşime yönelik ilk veriler MÖ 6000'de Kalkolitik Çağa yönelik olarak tespit edilmiştir. Sonrasında geçmiş medeniyetlerin sürekli yerleşim alanı haline gelmiş olan bölgede özellikle Hatti ve Hititlerin önemli kentlerinin bulunması sebebi ile üstün evrensel değer taşıyan eserler, Boğazköy, Alacahöyük, Şupinuva gibi yerleşimlerde ortaya çıkarılmıştır. Zaman içinde Hatti, Asur, Hitit, Frig, Med, Pers, Galat, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetine giren bölge, kültür varlıkları açısından oldukça zengindir. Günümüzde 14 ilçesi olan Çorum ilinin kuzey bölgelerinde Karadeniz iklimi, güney bölgelerinde ise karasal iklim görülmektedir.

Çalışma alanını içine alan İskilip ilçesi, Çorum ilinin kuzeyinde, Karadeniz iklimi ve karasal iklim kuşağı arasında sınır bölgede yer almaktadır. Bu nedenle ilçenin kuzeyinde Karadeniz ikliminin etkileri görülürken güneyinde karasal iklim etkili olmaktadır. Karadeniz ikliminin görüldüğü kuzey kesimde yer yer yoğun ağaç ve orman varlığı göze çarpmaktadır. Ahşap ambarlar için çalışma alanı olarak belirlenen bölge, İskilip ilçesinin kuzey kesimi olup, bu orman varlığına sahiptir. Bölgedeki orman varlığı, yapı malzemesi olarak ahşabın tercih edilmesini arttırmış; bölgenin geçmişten itibaren sürekli yerleşime konu olması ise farklı medeniyetlerin kültürel, sosyal, toplumsal, dini kural ve kaideleri ile farklı yapım tekniği ve yapı kültürüne sahip toplumların teknik bilgisinin bir araya

gelmesini sağlamış; bu coğrafyada oluşan kümülatif bilgi, zaman içinde deneyimlenen tecrübelerle doğrularak günümüz yapılarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bölgede her türlü yapıda en yoğun kullanılan malzeme ahşaptır. Ancak yapıların önemi ve insan yaşamı ile ilişkisi bağlamında kullanılan malzemeler değişmektedir. Kırsal yaşamın gereksinimleri bağlamında köylerde bulunan yapılar, değirmen, çamaşırhane ve yunaklık gibi kamusal, fırın ve tandır gibi yarı kamusal veya konutla birlikte kırsal hayatın döngüsünü sağlayan ahır, samanlık ve tahıl ambarı gibi aileye özel yapılar olabilmektedir. Yapılan incelemede; konut yapılarında ahşapla birlikte taş, kerpiç ve tuğla; hayvan barınağı veya depolama işlevi için kurgulanan yapılarda ise büyük oranda ahşabın tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu tür yapılarda taş malzeme genellikle zemin ile ilişkiyi kesmek / su basmanı oluşturmak amacı ile kısmi olarak – gerektiğinde kullanılmıştır.

İskilip ilçesinin kuzey kesiminde, çalışma yapılan alanda bulunan konutlarda genel olarak ahşap kullanımının yoğun olduğu görülmektedir. Taşların moloz veya nadiren kaba yonu olarak genellikle temelde ve su basmanında (50-100 cm arası yükseklikte) kullanımı tespit edilmiştir. Ancak bazı örneklerde (Şekil 1a) zemin katın tamamının ahşap dikme ve göğüslemelerle (yanlama- payanda) güçlendirilen moloz taşlarla, kısmi olarak yığma sistemde inşa edildiği de görülmüştür. Zemin katı taş ile yığma sistemde inşa edilmemiş yapılarda su basmanının üstüne ahşap karkas sistemle duvar örülmüş; bu duvarlarda dolgu malzemesi olarak ahşap, kerpiç veya tuğla kullanılmıştır (Şekil 1b). Konut yapılarında üst katlar ahşap karkas sistemle inşa edilmiş, ahşap karkas sistemin arası genellikle ahşap dizeme veya kerpiçle doldurulmuştur. Çatılar oturtma çatı olup 4 yöne eğimlidir.

Konut yapılarında zemin katın ahır olarak kullanımı özellikle eğimli zemine oturan yapılarda çok görülmektedir. Bu yapılarda farklı yönlerden farklı kotlara girişler sağlanmıştır. Bölgede zemin katlara "avlu" adı verilmektedir. Genellikle avluların bir kısmı hayvan barınağı ve depo (odun / tahıl / saman- hayvan yemi) olarak özelleşmiştir. Zemin katların tamamının duvarları örülü olabileceği gibi, bir kısmında belirli duvarların örülmeden, taşıyıcısıyla açık olarak bırakıldığı görülmüştür. Bu yapıların bir kısmında duvarların olması gerektiği düzlemlere kışlık yakacak odunların istiflendiği de tespit edilmiştir. Üst katlarda ise, odalar, koridor veya sofalar ile sütlerin saklandığı sütlükler mevcuttur. Çekirdek ailenin her türlü ihtiyacını görebileceği odalarda sabit mimari elemanlar kurgulanmıştır. Bu mimari elemanlar kapsamında, odanın uygun bir duvarında merkez- ortaya yerleştirilen ocak, ocağın her iyi yanında yer alan yüklük ve gusülhane, ocağın üzerindeki sergen ile sedirler sayılabilir. Zaman içinde farklılaşan ihtiyaçlara binaen ocakların kapatıldığı, gusülhanelerin iptal edilerek yerine evye ve mutfak dolabı konulduğu örneklerle de rastlanmıştır (Şekil 1a,b)

Şekil 1. Seki köyü-Sabri Öztürk evi (a), Akçasu köyü-Osman Bağdat evi (b), Alandaki ahır (c) ve samanlık (d) örnekleri.

Konutlarla birebir ilişkili müstemilatlar kapsamında, ahırlar (Şekil 1c), samanlıklar (Şekil 1d) ve ambarlar sayılabilmektedir. Ahırlar, konutun zemin katında konumlandırılmadıkları sürece, konut ile görsel ve fiziki ilişki kuracak şekilde, arazinin uygun bir bölgesine yerleştirilmişlerdir. Genellikle moloz taşlarla oluşturulmuş bir temel ve su basmanının üzerine ahşap karkas sistemin uygulanması ile oluşturulmuşlardır. Genellikle tuğla veya kerpiç dolgu yapılan karkas sistemin üzeri, beşik veya oturtma çatı ile kapatılmıştır (Şekil 1c).

Alanda yapılan tespitlerde, konutlarla birebir görsel ve fiziki iletişim içinde olan yapılardan bir diğerinin de samanlıklar olduğu tespit edilmiştir. Samanlıklar, ambar yapılarına benzer bir şekilde nitelikli işçilikle tamamen ahşaptan tasarlanmışlardır. Kaba yonu ahşap kütüklerin çantı (yığma) tekniği ile birbirinin üzerine yığılmasıyla oluşturulan samanlıklar, köşelerde kütüklerin diğer ahşabın geleceği bölümlerinin kertilmesi ile "karaboğaz birleşim" tekniği ile yükseltilmişlerdir. Samanlıkların, zeminin üstüne moloz taşlardan yapılan ve 20-40 cm kadar yükseltilen platformun üzerine oturtulduğu ve kiremit kaplı beşik çatı ile atmosfer etkilerine karşı korunduğu tespit edilmiştir. Bu yapıların duvarlarının birinde yine ahşaptan 50x50 ile 100x100 cm aralığında değişen ölçülerde bir kapı yapılmış, gerektiğinde üstten doldurulan samanın bu kapı aracılığı ile kullanımı sağlanmıştır (Şekil 1d).

Alanda tespit edilen ambarlar, mümkün olduğu kadar konuta yakın olacak şekilde, arazinin uygun bir bölümüne inşa edilmişlerdir. Konutun bahçe sınırları içinde bulunan ambarlar, hem kolaylıkla ulaşım hem de herhangi bir müdahale gerekliliğinde konuttan ulaşılacak en kısa mesafede tasarlanmışlardır (Şekil 2).

Şekil 2.Karmış köyü ambar-konut ilişkisi, Akçasu köyü ambar-konut ilişkisi.

AMBAR YAPILARI

Ambar sözcüğü, Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Genellikle tahıl saklanan yer" olarak tanımlanmaktadır (TDK sözlük). Kırsal yaşantıda halkın geçim kaynağının genel olarak tarım ve hayvancılık olması ve mevsimsel tarım yapılması sebebi ile öncelikle kışlık yiyeceğin saklanması amaçlı kullanımı oldukça yaygındır. Ambarlar kışlık yiyeceğin böcek ve kemirgenlerin yanı sıra atmosfer koşulları ve nem gibi etkenlerden de saklanması amacıyla özellikli olarak farklı şekillerde yapılmışlardır. Geleneksel Anadolu kırsal mimarisinde ambarların 3 farklı şekilde kurgulandığı görülmektedir. Bunlardan ilki yapının bir bölümünde dolap benzeri şekilde bir mimari eleman olarak diğeri ise yapı içinde tasarlanmış bir mekân veya yapının bir kısmının bir yapı elemanı ile kapatılması ile oluşturulmuş bir mekân olarak tasarlanmıştır. Bu iki şekilde de ambar, yapı ile fiziksel ilişki içindedir. Üçüncü kurgulanış şeklini ise yapı ile görsel ve/veya fiziksel ilişki kuracak şekilde ayrı bir yapı olarak tasarlanan ambarlar oluşturmaktadır.

Dolap Benzeri Ambarlar

Geleneksel kırsal mimaride, özellikle kuru baklagiller gibi kışın yenecek olan yiyeceklerin saklanması, konut içinde sofa-koridor veya uygun bir oda içine konumlandırılmış olan büyük dolaplar yardımı ile yapılabilmektedir. Bu dolaplar, yere oturan veya yerden ahşap takoz – ayaklarla belirli bir miktar kaldırılarak tasarlanmış tamamı ile ahşaptan yapılmış olan yüksek dolaplar – sandıklardır. Genellikle kapakları üst yüzeylerinde olup, yan yüzlerinde kapak- kapı bulunmamaktadır. Böylece kemirgen ve haşerelerden olabildiğince koruma sağlanmıştır. Sabit veya taşınabilir şekilde tasarlanan bu dolapların iç kısmı, yine ahşaptan elemanlar yardımı ile bölünerek içine konan yiyeceklerin birbirine karışmasının önüne geçilmiştir. Bu sandık tipi dolapların büyüklükleri ailenin ihtiyacına göre değişmekle birlikte Kızılcahamam'da 2.98x 1.23x 1.48 m ve 80x290x120cm ölçülerinde Altıntaş konutunda (Şekil 3a)(Çapraz Alankuş ve Sağiroğlu, 2018), 80x150x110 cm (Şekil 3b) ve 80x 120x 170 cm (Şekil 3c) (Sağiroğlu,2020) ölçülerinde Malatya Arapgir'de ölçülmüşlerdir. Bu dolap- sandık şeklindeki ambarlara genellikle ambar denmekte ancak Kızılcahamam'da 'kursak' adı verilmektedir. Alanda yapılan çalışmada, İskilip'te de örneklerine rastlanan bu sandık tipi ambarların tespiti yapılmıştır. İskilip'te tespiti yapılan bu ambarlara Seki köyü (Şekil 3e,f) ve Hallı köyünde (Şekil 3g) rastlanmış olup, boyutları ve yüksekliklerinin elde olan malzemeye ve ihtiyaca göre değiştiği öğrenilmiştir.

Şekil 3. Kızılcahamam Altıntaş Konutunda kursak (a) (Çapraz Alankuş ve Sağiroğlu, 2019), Arapgir Berenge Mah. 14 Ada, 46 Parsel (b,c) ve Aşağı Çörenge Mah. 473 Ada, 7 Parsel (d) ambar örnekleri (Sağiroğlu, 2020), İskilip kırsalında sandık tipi ambar örnekleri – Seki köyü (e,f) – Hallı köyü (g).

Yapı İçinde Mekân Oluşturan Ambarlar

Bu tip ambarlar, iki şekilde görülmektedir. Bunlardan ilki yapı içindeki mekânlardan birinin uygun olan bir kısmının ambar olarak işlevlendirilebilmesi için ahşap veya benzeri bir yapı elemanı ile duvar şeklinde kapatılması ile elde edilmektedir (Şekil 3d). Bu tip ambarlarda genellikle bölücü olarak ahşap kullanılmakta, uygun bir kısmında yine ahşaptan kapı oluşturulmaktadır. Ambar olarak ayrılan mekân penceresiz ve herhangi bir haşere veya kemirgenin girmesini önleyecek şekilde boşluksuz olarak tasarlanmaktadır. Yapı içinde mekân oluşturan bir diğer ambar çeşidi ise, odalardan birinin ambar olmak üzere tahsis edilmesidir. Geleneksel Anadolu kırsal mimarisinde, üretim dinamiklerine bağlı olarak ağır emek gerektiren işlerin sonucunda depolamaya yönelik mekânlar, zemin katta kurgulanmışlardır. Zemin katlar bu sebeple hayvan barınması ve depolama işlevine yönelik samanlık, ambar, ağıl, ahır gibi mekânlara ayrılmış, az sayıda örnekte ise bu katta yüksekliğin az olması sebebi ile çabuk ısınması sebebiyle kışık odanın da tasarlandığı görülmüştür.

Ayrı Yapı Olarak Tasarlanan Ambarlar

Tarım ve hayvancılıkla ilgilenen her medeniyetin elde ettiği ürünleri saklamak için ihtiyaç duyduğu ambarların bir bölümü de konuttan farklı bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bu yapılar ülkemizde olduğu gibi dünyada da tamamen işlevsel olarak tasarlandıklarından strüktür, büyüklük ve fonksiyon açısından benzerdirler.

Yurtdışında farklı ülkelerde mevcut olan ambar yapılarından özellikli bir tanesi Norveç Halk mimarisinde 'loft' veya 'stabbur' adı ile bilinen ambarlardır. Stabbur tamamen yiyecek depolamak amacı ile kullanılırken, Loftların genellikle üst katları misafirler için konaklama amacıyla kullanılmıştır. Bu yapılar, Avrupa'nın kuzeyindeki İskandinav ülkelerinden olan Norveç'in Kuzey Kutbuna yakın soğuk ikliminde kırsal alanlarda kurgulanmışlar, Kuru ve soğuk hava sebebi ile çok uzun süreler korunarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Taş temel üzerine ya direkt inşa edilen veya taş temel üzerine sabitlenen başlıklı ahşap dikmelerin üzerine konumlandırılan bu yapılarda, temel haricinde tamamı ile ahşap kullanılmıştır. Karaboğaz geçme detayında birbirinin üzerine yığılan ahşap kaba yonu kütüklerden oluşturulan bu yapılara ulaşım ahşap merdivenlerle sağlanmıştır. Loft'ların üst katı açılmış pencereler yardımı ile ışık almakta; tümü yine ahşaptan inşa edilen beşik çatı ile örtülmektedir (Karpuz,1999; Felek,2020) (Şekil 4a).

Japonya’da ise, Norveç’te olduğu gibi farklı 2 tür ambar yapısı yoğun olarak kırsal mimaride kullanılmaktadır. Bunlardan ilkinde ‘kura’ adı verilmekte olup, Japonya’nın MÖ300 ile MS300 yılları arasındaki demir çağına mevcut olduğu bilinmektedir. Loft yapılarına benzer şekilde başlıklı ahşap dikmelerin üzerine inşa edilen saz veya ahşap mekânları tanımlamaktadır. Benzer olan bir diğer ambar yapısı ise Ryukyu Adaları ile Amani - Oshima bölgesine özel olup “takakura” adını almaktadır. Bu yapı ahşap dikmeler üzerinde yükseltilmiş bir zemin ve sazlarla kapatılmış bir çatıdan oluşmaktadır. Çatı arası olarak yüksekçe yapılmış olan bölüm depolama için, ahşap dikmeler arasında kalan kısım ise gölgelik olarak kullanılmaktadır. Yiyecek – başta pirinç - depolamak başta olmak üzere, son dönemlerde konaklama amacı ile de kullanımları mevcuttur (Treib,1976) (Şekil 4b).

Sundalılar ise pirinç depolamak için benzer şekilde yerden yükseltilmiş ambar yapılarını Güneydoğu Asya bölgesinde inşa etmişlerdir. Bu kapsamında Java adasının batısında ‘Leuit’ adı verilen ahşap ambarları (Şekil 4c1), Lombok bölgesinde kapalı bölümü sazlardan inşa edilen ‘Lumbung’ adı verilen ambarları (Şekil 4c2) ve Sulawesi adasında Tongkonan stilinde inşa edilen ambar yapılarını (Şekil 4c3) görmek mümkündür.

Şekil 4. Norveç Halk mimarisinde ‘loft’ veya ‘stabbur’ (a), Japon halk mimarisinde ‘kura’ ve ‘takakura’ ve Güneydoğu Asya bölgesinde ‘leuit’ (c1), ‘Lumbung’ (c2) ve ‘Tongkonan’ adı verilen ambarlar.

Ülkemizde ise dünyaya paralel olarak benzer bir şekilde ambar yapıları inşa edilmiştir. Bu yapılar arasında yapım tekniği ve nitelikli ahşap işçilikleri sebebi ile araştırmalara konu olan ve bilinenleri Sinop’tan başlamak üzere tüm kıyı şeridinde mevcut olan serenderlerdir. Serender kelime olarak ‘serin yer’ anlamına gelmekte, fındık mısır, peynir

gibi ürünlerin saklanması için kullanılmaktadır. Serenderin üzerine konumlanacağı zemin / temel moloz taşların yığılması ile oluşturulabildiği gibi, zeminin sağlam olması durumunda tekil düzeltilmiş kayalardan temel de yapılabilir. Bu şekilde zemin düzleştirilmeden yapılan örneklerde eğim sebebi ile fazladan kat kazanılmakta olup, 3 kata kadar inşa edilmiş örnekler rastlanmaktadır. Serenderler oluşturulan zemin üzerine başlıklı dikmelerin aralarında payandalarla oturtularak, üzerine bir zemin ve kapalı bölümün tasarlanması ile oluşturulurlar. Temel kısmı haricinde tümü ile ahşaptan tasarlanan bu yapılarda dikme sayısı 4,6,8,10 veya 12 olup, bu sayıya göre küçük orta ve büyük olarak sınıflandırılmaktadırlar. Genellikle sepet örme veya ahşap kaplama tahtalarının bir araya getirilmesi ile oluşturulan döşemenin üzerine duvarlar konumlandırılır. Duvarlar boğaz geçme yöntemi ile ahşapların birbirine 10-20 cm mesafeden oturtulması şeklinde örülmekte, çatı ise tamamı ile ahşap kullanılarak beşik çatı şeklinde kapatılmaktadır (Yeşilyurt Tunç,2019) (Şekil 5a). Benzer ambarlar Uşak ilinde de bulunmaktadır. Uşak'da yağışın fazlalık gösterdiği Murat Dağı, Elmadağı ve Ahır Dağı bölgelerinde 'meydan ambarı' adı ile bilinen ahşap ambarlara rastlanmaktadır. Bu yapılar taş kaideler üzerine oturtulmuş olup, kapalı kısımları ahşap malzeme ile geçme tekniği kullanılarak yapılmışlardır (Kandemir,2019) (Şekil 5b).

Şekil 5. Serender (a) ve Meydan Ambarı (b).

İskilip İlçesi Kuzeyinde Tespit Edilen Ambarlar

İskilip kırsalındaki ambar yapılarının duvarları, düzgün kesilmiş ahşap lataların birbirlerine 'kurt boğaz' birleştirme tekniği ile çatılması sonucu oluşturulmuştur. Bu yapılar, dikdörtgen planlı, tek hacimli, tek katlı yapılardır. Bölgedeki tahıl ambarları da tüm dünyada ve ülkemizdeki benzer örneklerde olduğu gibi zemin nemini kesebilmek, zemin altından havalandırma sağlayabilmek ve zeminden direkt ambarın içine girebilecek hayvanları engelleyebilmek için yerden yüksek yapılmışlardır. Ancak bu yükseklik yurtiçi ve yurtdışı bazı örneklerde olduğu gibi kat yüksekliğinde değil, genellikle 50-100 cm kadardır. Bu sebeple İskilip'te bulunan ambar yapılarında sadece dik eğime oturtulan örneklerinde ve nadiren birden fazla katlı yapılmak istenen ambarlarda zemin döşemesinin altında kalan boşluk bir mekân oluşturmaktadır.

Ambarların, doğrudan toprak zemine temas etmemeleri için 2 farklı temel çözümü oluşturulmuştur. Bunlardan ilki ambarın ana taşıyıcılarının altına, dikmenin tüm yüzeyi ile temas edebileceği şekilde ya noktasal olmak kaydı ile bir kaya veya kütük konması olup, oldukça fazla sayıda örnekte bu yöntemi gözlemlemek mümkün olmuştur. Bir diğer temel konstrüksiyonu ise, oldukları gibi kullanılan veya kabaca düzeltilen moloz taş veya kütüklerle oluşturulan platform veya duvarların üzerine taşıyıcıların yerleştirilmesi olmuştur.

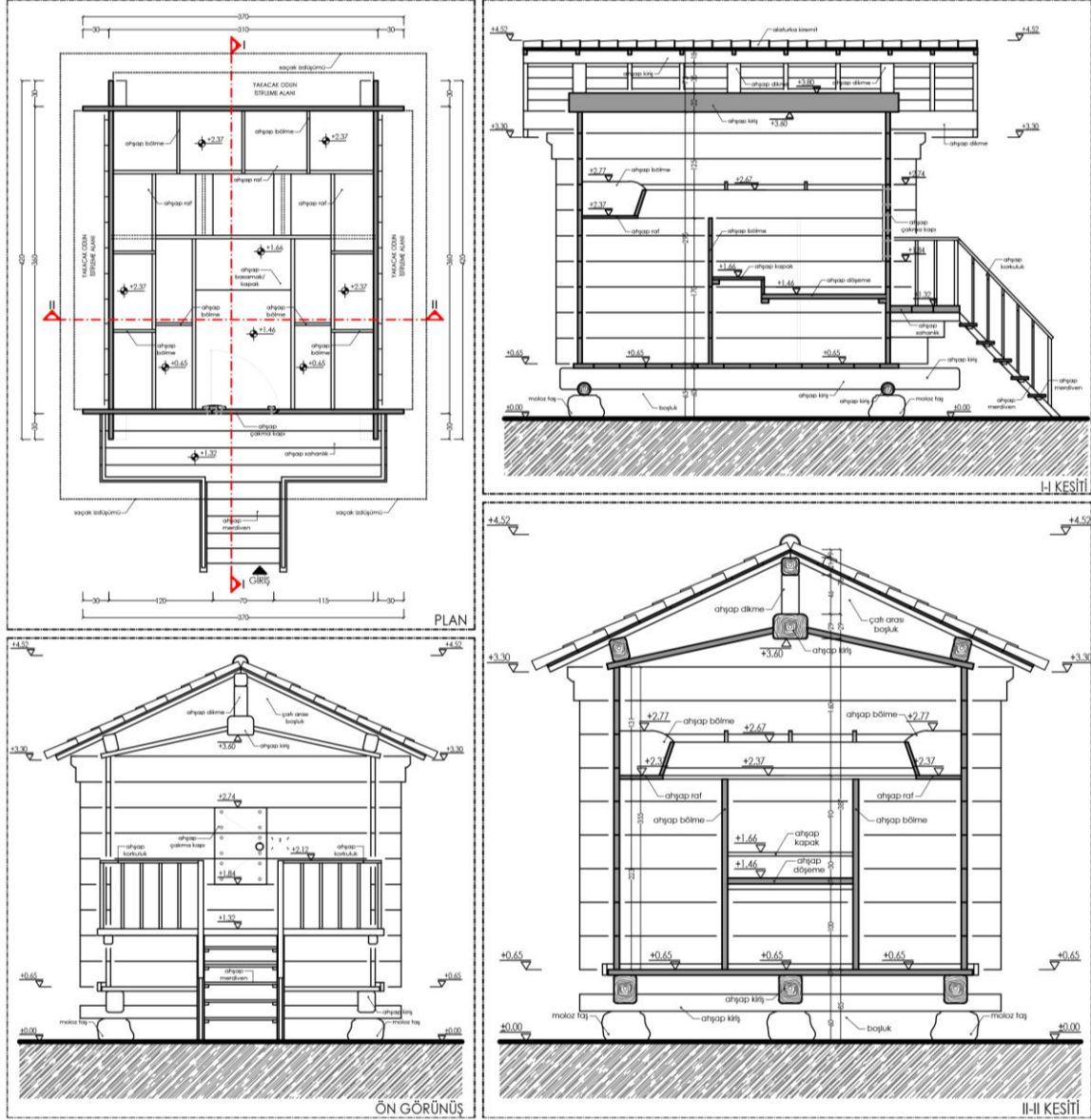
Şekil 6. Akçasu köyü (a), Karımış köyü (b), Seki köyü (c), Yaylacıkseki köyü (d,e1,e2) ambar örnekleri.

Ambarların yükseltile kısımlarının herhangi bir işlevle kullanımı, daha çok eğime oturan ambarlarda, doğal eğimle oluşan boşlukların kullanımı şeklinde görülmektedir. Özellikle dikmelerin noktasal temellere oturtulduğu örneklerde doğal eğim sebebi ile kazanılan boşluk, herhangi bir çaba gerektirmeden etrafı ahşap latalarla çevrilerek tarım ve hayvancılıkta kullanılan alet vb. eşyanın saklandığı bir amaca yönelik kullanılmıştır (Şekil 6 a,b). Ancak yine doğal eğime oturan, temelin sürekli olarak karaboğaz geçme ile sabitlenen kütüklerden veya örülmüş moloz taş duvardan oluşturulduğu örneklerde, bu kısım doğal bir alt zemin katı oluşturmuş, farklı amaçlarla kullanılmak üzere kurgulandığı örneklerde de rastlanmıştır (Şekil 6c). Bu bağlamda Yaylacıkseki köyünde incelenen 2 örnek özelleşmektedir. Bu köyün oldukça eğimli bir topoğrafyaya sahip olması ve bu sebeple müstemilat yapılarından olan ambarların eğimin oldukça fazla olduğu bir alana oturtulması, kat kazanımını sağlamıştır. İki ve 3 katlı olarak tasarlanan bu örneklerde katlara giriş kapıları kotun elverdiği şekilde farklı cephelerden verilmiş olup, her kat farklı amaçlar için düzenlenmiştir. Bu işlevler kapsamında yazın konaklama işlevi de bulunmakta olup, bu işleve göre düzenlenen katta pencere görülmektedir (Şekil 6 d,e1,e2).

Toprak zeminden yüksekte yapılan ambarlara ulaşım, rampa ya da merdivenle sağlanmaktadır. Alanda yapılan çalışmada farklı detaylara sahip rampa ve merdivenler tespit edilerek belgelenmiştir (Şekil 8). Bu rampa ve merdivenler, neredeyse tüm örneklerde mevcut olan açık çıkma / balkon işlevli, yer yer ahşap korkulukları olan sahanlığa ulaşmaktadır. Bu sahanlık ambara girişi sağlayan kapı önünde bulunmakta olup, genellikle kısa süreli bekleme için; manzaraya açılan depolarda ise büyük tutularak oturup dinlenme ve manzara seyretme amaçlı tasarlanmıştır.

Ambar yapılarında iç mekân oluşumu doğrudan dışa yansımaktadır. Çatma sistemde iç ve dış duvarların birlikte yapılması gerektiğinden yapının içinde oluşturulan mekânların köşe birleşimlerini dış cephelerden algılamak mümkündür. Çatma sistemle birleşen köşelerde ahşaplar ortalama 30 - 40 santimetre dışarı çıkıntı yapmaktadır. Çalışma yapılan köylerde bu çıkıntılar arasına ambarın duvarı boyunca kışık odun istifi yapıldığı tespit

edilmiştir. Bazı yapılarda tek duvarda istif yapılmışken bazılarında iki ya da üç duvar önüne istif yapıldığı görülmüştür (Şekil 8h).

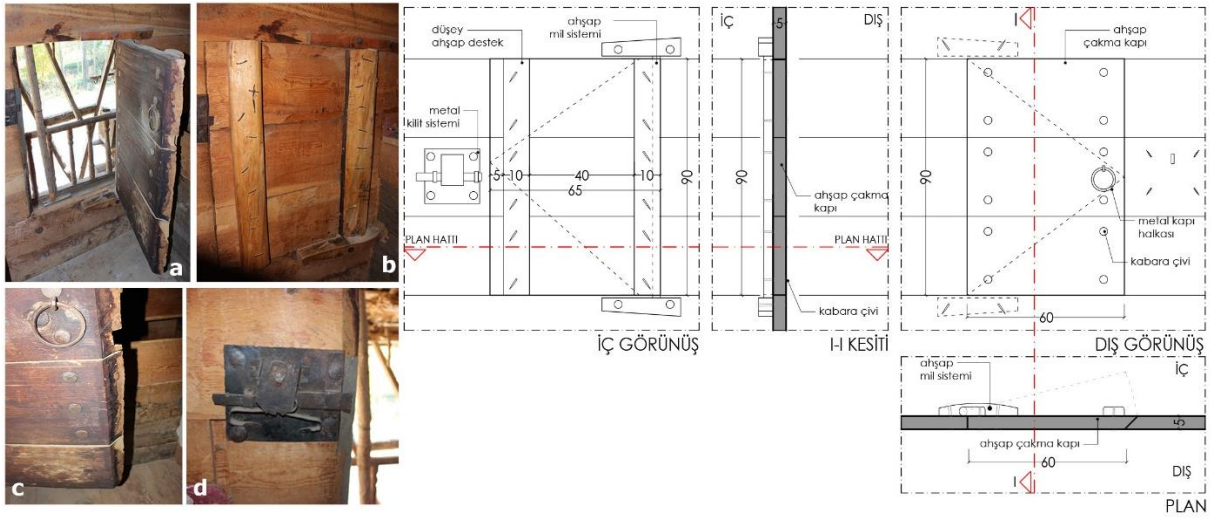

Şekil 7. Seki köyünde tahıl ambarlarına ait tip plan-kesit-ön görünüş.

Şekil 8. Akçasu köyü (a,b), Hallı köyü (c), Seki köyü (d,e,f), Yaylacıkseki köyü (g) merdiven ve rampa örnekleri, Hallı köyünde odun istiflenmiş ambar duvarı (h).

Sahanlığın önünde bulunan ambar duvarında boyutları itibari ile kapak olarak da düşünülebilecek bir kapı tasarlanmıştır. Bu kapılar alanda yapılan ölçümlerde 60-80 cm X 90-120 cm ölçülerinde tespit edilmiştir. Kapılar genellikle tek katmanlı olup, ahşap lataların boşluksuz olarak bir ara getirilmesi ve ambar içinden dikey bir parça ile 2 yerinden sabitlenmesi ile oluşturulmuşlardır. Kapıların ambar ahşap duvarına sabitlenmelerinde ise duvar üzerinde herhangi bir boşluk kalmaması için uygulanmış olan farklı bir sistem göze çarpmaktadır. Bu sistemde kapının mesnetinin olacağı bölümde; alt ve üstüne denk gelecek noktalara 15 - 25 cm uzunluğunda ahşap parçalar çakılmış; bu parçaların arasına kapının dönmesini sağlayacak olan ahşap mil geçirilmiş, kapı da bu mile; kendisini oluşturan ahşap lataları bir arada tutan dikey parçada açılan delik sayesinde sabitlenmiştir. Kapı ile ahşap duvarın birbirine tam oturması ise, 45 derece pahlı olarak kesilmiş latalarla sağlanmıştır (Şekil 9).

Şekil 9. Ambar giriş kapısı detayları (a, b, c, d) – Ambar giriş kapısı çizimi plan-kesit-iç ve dış görünüş.

Bu şekilde kapı ve duvar arasında tam olarak örtüşme mümkün olmaktadır. Her türlü birleşimde dövme çiviler kullanılması ile bu çivilerin dövme başlıkları dış mekândan görülecek estetik bir unsur haline getirilmiştir. Kapılarda diğer metal unsurlar olarak, kapıyı ileri ve geri itip çekmeyi sağlayan daire şekilli göbeksiz halkalar ile metal kilitler sayılabilmektedir. Kapazlama kilit adı ile literatürde geçen kilitler, kapı içinden ambar duvarına sabitlenmiş, dışarıdan anahtar ile kontrolü sağlanmıştır.

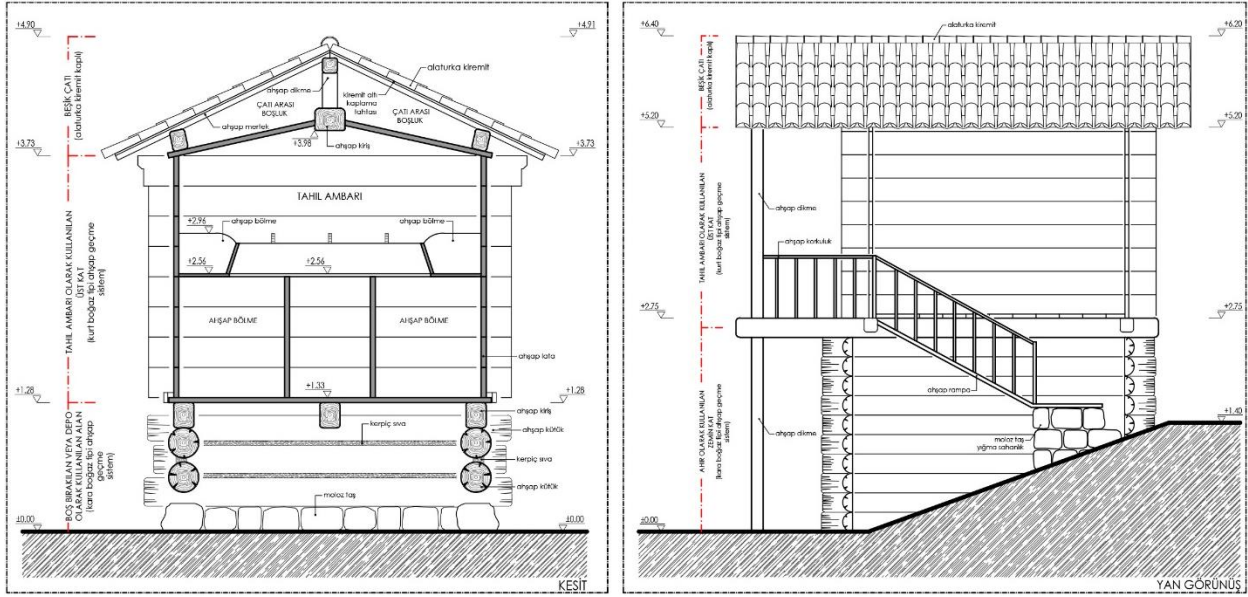
Ambar yapılarında mekân içlerinde en-boy oranı 300x400 cm ile 400x500 cm aralığında değişmektedir. Tamamı ile ahşap kullanılarak kurgulanan iç mekânda oda anlamında bölme yoktur. Duvarların önünde, tahılların ve diğer saklanacak malzemenin konması için yine ahşap latalarla oluşturulmuş tahıl bölmeleri yer almaktadır. Bu bölmeler, zeminin bir kısmının bu ahşaplarla çevrilmesi ve üzerinin bir kapak ile kapatılması sonucunda zeminde; raflar şeklinde kurgulanması ile duvarda oluşturulmuştur. Zemin ile ilişkili olarak tasarlanan tahıl bölmeleri yüksek ağırlıkta tahıl konabilmesi için tasarlandığından bu tahılı tutacak ahşapların sabitlenmesinde özel bir detay uygulanmıştır. Bu detayda çalma boğaz tekniğine benzer bir şekilde, ambarın duvarlarını oluşturan ahşaplar üzerinde ortalama 2 cm derinliğinde oluşturulan boğazlara, tahıl bölmelerini oluşturacak latalar geçirilmiş; sistem kilitlenmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Ambar duvarı - Ahşap bölme birleşim detayı (a,b), Ambar içinde bulunan ahşap bölmeler (c,d,e) ve tavan detayı (f).

Ambarların çatıları tamamı ile ahşap konstrüksiyon ile tasarlanan beşik çatılar ile kapatılmıştır. Beşik çatının kalkan duvarlarının olması gerektiği kısımlar yine ahşap latalarla mahya aşığına kadar tamamlanmıştır. Ancak bu yapıların bir diğer özelliği, beşik çatının çift katmanlı uygulamasıdır. Mekan içinden görülen mahya aşığının üzerinde sağ ve soldan açılan birkaç cm derinliğindeki olukların içine geçirilen ve ambarın duvarlarını oluşturan ahşapların üzerine oturtulan, aralıksız latalar ilk katmanı oluşturmaktadırlar. Bu çatı, ambar duvarlarının kenarlarından taşmayıp, kapalı bir kutu oluşturmayı sağlamaktadır. İkinci ve saçaklı çatı ise, bu eğimli ilk çatının mahya aşığının ana kirişleme olarak kullanılması ve dikmelerin bu kiriş üzerine konumlandırılması ile, daha eğimli bir şekilde alttaki çatının üzerinde yükselmiştir. Bu çatının ön yüzünde kalkan duvarı yoktur, ilk katman ile arası açık bırakılmıştır. İkinci ve en üstte bulunan çatının atmosfer etkilerine açık olması sebebi ile üzeri kiremit ile kaplanmış; önlem alınmıştır. Üstteki çatı aynı zamanda, ambarın girişinde tasarlanmış olan sahanlığın da üzerini örtmektedir.

Duvar ve döşemeleri çatma sistemle oluşturulan ambar yapıları tek başlarına birer modül oluşturmaktadır. Bu yapı modülüne eklenmiş olan özgününde alaturka kiremitli beşik çatı, yapıyı toprak zeminden yükseltmek için kullanılan sistem ve yapıya ulaşımı sağlayan merdiven, rampa ve sahanlık gibi bölümlerin ayrı birer parça olarak çalışabilmesi, sistemde çivinin önemli bölümlerde hiç, kapı gibi gerekli bölümlerde az sayıda kullanımı sebebi ile duvar ve döşemeleri oluşturan ahşap parçaları hasar verilmeden sökülüp tekrar aynı şekilde birleştirilebilmektedir.

Şekil 11. Ahşap kütük yığma duvar üzerine yapılmış ambar kesiti – Eğimli arazide ahır üzerine yapılmış ambar yan görünüşü.

Bölgede bulunan ambarlar, yapıldıkları-oturdıkları yerin özelliklerine, zemin ile kurdukları ilişkiye, girişlerinin yer ve durumuna göre farklı şekillerde değerlendirilebilmekte, tipolojik sınıflandırma yapılabilir. Bu bağlamda bölgedeki ambarları toprak ile ambar zemini arasında mekân oluşturan veya oluşturmeyen; taş yığma duvar, kütük yığma duvar veya tekil temel üzerine oturanlar ile rampa ve merdivenle ulaşılanlar olmak üzere ayırmak mümkün görünmektedir (Şekil 12).

Ancak tüm bu ayrımlar, yapıların önemli özelliklerini birbirinden farklılaştırmamakta; yapıların belirli bir anlayış ve ortak bir bilinç üzerine, geçmişten gelen tecrübe ve yapım bilgisi ile zaman içinde belirli bir tipte inşa edildiklerini tescil etmektedir.

ZEMİNLE OLAN İLİŞKİLERİNE GÖRE AMBARLAR				
Ambar Döşemesi ile Zemin Arasında Boşluk Olanlar				A: Akçasu Köyü B: Yanoğlan Köyü C: Halli Köyü
Ambar Döşemesi ile Zemin Arasında Farklı Mekân Bulunanlar				A: Yaylacıkseki Köyü B: Yaylacıkseki Köyü C: Karıms Köyü
ZEMİN OTURUMLARINA GÖRE AMBARLAR				
Noktasal Doğal Taş Üzerine Oturanlar				A: Seki Köyü B: Seki Köyü C: Halli Köyü
Ahşap Kütük Yığma Duvar Üzerine Oturanlar				A: Karıms Köyü B: Karıms Köyü C: Halli Köyü
Taş Yığma Duvar Üzerine Oturanlar				A: Karıms Köyü
GİRİŞ KAPISINA ULAŞIMLARINA GÖRE AMBARLAR				
Ahşap Merdiven ile Ulaşımlar				A: Halli Köyü B: Akçasu Köyü C: Akçasu Köyü
Ahşap Rampa ile Ulaşımlar				A: Halli Köyü B: Karıms Köyü

Şekil 12. Tipoloji tablosu.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma kapsamında incelenen ambar yapıları, kırsal yaşamın önemli ihtiyaçlarından birini oluşturan kışlık yiyecek saklama gereksiniminden doğan; bu gereksinimle tarım ve

hayvancılığın başlangıcından itibaren yapım teknik ve teknolojisi, değişen ve çeşitlenen ihtiyaçlar, iklim ve toplumsal veriler ile gelişen ve günümüzdeki halini alan işlev öncelikli yapılardır. Bu yapılar geçmişten gelen tüm bu verilerin bünyesinde mevcudiyeti ile toplumun kültürel yapısıyla birlikte üretim anlayışını da barındıran birer belge niteliğindedir. Kullanıcı olan halk tarafından ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmuş kültürel miras niteliğindeki bu yapılar kırsal yerleşmelerin kendilerine özgü mimari dilini oluşturmaktadır. İklimsel bağlamda en yakındaki en uygun malzeme olan ahşabın kullanımı ve geçmişten gelen bir yapıcılık bilgisi ile inşa edilerek günümüze kadar ulaşabilmiş örnekler oldukça az sayıda kalmış olup, gereksinimin azalması ile çoğunlukla atıl duruma düşmüştür. Genel yapı itibarı ile tek bir tip oluşturan, ancak zeminle kurduğu ilişki, topoğrafyaya oturum şekli ve düşey sirkülasyon elemanı bağlamında ince nüanslarla birbirinden farklılaşan bu yapılar hem uzun zaman öncesinin hem de yakın dönemin önemli yapılarını oluşturmaktadırlar.

Tarım ile ilişkili toplumların tümünde, kışlık yiyeceğin saklanması; hemen kullanılmayacak mevsimlik yiyeceğin bozulmadan bekletilmesi gibi amaçlarla çeşitli yapıların yapıldığı görülmüştür. Tamamı ile fonksiyona yönelik tasarlanan bu yapıların benzer özellikleri olduğu; dolayısı ile tüm dünya için genel olarak benzer şekilde gelişen bir yiyecek depolama mimarisinin bulunduğu bahsedilebilmektedir. Genel özellikler bağlamında; bu yapıların tümünün zeminden gelecek nem – su riskinin bertaraf edilebilmesi için az veya çok zeminden yüksekte tasarlandıkları söylenebilir. Bazı ülkelerde zeminden kaldırılan bu yapıların altı da bir gölgelik olarak kullanılabilecek şekilde, bazı ülkelerde ve Anadolu’da bazı bölgelerde ise bu bölüm farklı veya benzer amaçla kullanılan ikinci bir mekân oluşturacak şekilde özelleşmiştir. Yapıların tümünün elde- yakın çevrede bulunan malzemelerin kullanılması ile yapıldığı görülmektedir. Yapıların tümünde içinde bulunan yiyeceklere kemirgenlerin ulaşmaması için tekerlek- başlık gibi; böceklerin ulaşmaması için yeterli havalandırmanın sağlanması gibi önlemlerin alındığı; herhangi bir hırsızlıktan korunması için kilit sistemi yapılarak; yaşamın geçtiği konut ile ilişkinin görsel ve mümkünse de fiziksel olarak kurgulandığı tespit edilmiştir. Tümü ile ihtiyaç sebebi ile tasarlanan ve geçmişten gelen tecrübelerle en ekonomik, uygun ve kolay çözümleri içeren bu yapıların ortak bir bilinci yansıttıkları rahatlıkla söylenebilmektedir.

Bu çalışma kapsamında araştırılıp incelenerek ilk defa belgelenen bu yapıların korunması; hem işlevlerinin devamına hem de halkın bilinçlendirilmesi, gereksinimlerin çeşitlenmesine rağmen bu yapıların dönüştürülebilmesine bağlıdır. İlk yapıldıkları döneme oranla, beşeri ve doğal sebeplerden ötürü sayılarının oldukça azalmış olması somut mimarlık mirasımızı tarihsel süreç içerisinde kaybettiğimiz göstergesidir. Belli bir bölgenin zaman içerisindeki yaşanmışlığının belgesi niteliğindeki bu yapılar tamamen yok olmadan önlem alınmalıdır. Belgelemenin bu noktada ilk adım olacağı; benzer şekilde depolama işlevli diğer yapıların da belgelenecek gelecek nesillere aktarımı konusunda adım atılacağı en büyük temennidir.

KAYNAKLAR

- Çapraz Alankuş B., Sağiroğlu Ö. (2018), Ankara İli Kızılcahamam İlçesi Başören Köyünde Bulunan Altıntaş Kırsal Konutunun Restorasyon Önerisi Tübav Bilim Dergisi, 11(1):19-38
- Çekül Vakfı, (2012), Anadolu’da Kırsal Mimarlık, Bursa.
- Ertürk, M., (2000), İskilip İlçesi’nin Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitim Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.
- Felek, S. Ö., (2020), Doğu Karadeniz Yerel Mimariye Ait Serender ve Dünya’dan Benzer Yapı, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 14(28):525-546, Doi: 10.18220/Kid.729927
- Kandemir E., (2019), Şalpazarı’nda Bulunan Serenderler (Tekirler), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

- Karpuz, H., (1999), 'Serander' Ve 'Loft': Türk ve Norveç Halk Mimarîsinde Eşdeğerli İki Yapı, *Odtu Mfd* 1999 (19:1-2) 71-8.
- Müşkara, Ü., (2017), Kırsal Ölçekte Geleneksel Konut Mimarîsinin Korunması: Özgünlük, Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tkv Koruma ve Onarım Bölümü, Kocaeli.
- Özgüner, O., (1970), Köyde Mimari Doğu Karadeniz, Mimarlık Fakültesi, Yayın No:1, Ankara.
- Sağıroğlu, Ö. (Yürütücü)., (2020), "Malatya Arapgir Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Yapımı" Proje Raporu, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü Projesi, Ekim, Ankara.
- Treib, M., (1976), The Japanese Storehouse, *Journal Of The Society Of Architectural Historians*, 35(2) :124-137.
- Yeşilyurt Tunç, Z., (2019), Trabzon'da Serender Yapılarının İncelenmesi ve Yeniden İşlevlendirme Önerileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Zorlu, T., (2019), Kırsal Mimari Mirasın Korunması: Geleneksel Sürmene-Aksu Evleri, Gece Akademi Yayınları.